

convinces of necessity of the special preparation students to realization of the marked functions directly during work with the marked category.

Key words: rehabilitation center, future social teachers, social and pedagogical work, preparation, children to the orphan.

Стаття надійшла до редакції 22.01.2017 р.

Прийнято до друку 24.02.2017 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Омельченко С. О.

УДК 378.14:37.013.42

Н. В. Маркова

**ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ
СПЕЦІАЛЬНОСТІ «СОЦІАЛЬНА РОБОТА» ПРОТЯГОМ
НАВЧАННЯ У ВНЗ**

На сьогодні ми бачимо якісно новий підхід до бачення гендерних перетворень у світі, оскільки демократичні цінності свободи, справедливості та прогресу неможливі без затвердження гендерної рівності. Очевидно, що творення національного суспільства неможливе поза світовим і європейським співтовариством, оскільки, щоб увійти в ці світові структури, необхідно мати якості їх рівня, сповідувати їхні принципи і прийняти їхні стандарти. Керуючись гендерними ідеями соціальної рівності, Україна підписала міжнародні документи щодо подолання гендерної нерівності в усіх сферах суспільного розвитку, ліквідації всіх форм дискримінації стосовно будь-якої статі, наповнення гендерним компонентом усієї системи суспільної й державної життєдіяльності, забезпечення пріоритету гендерного підходу щодо створення умов саморозвитку й самовираження жінок і чоловіків, оцінки планів та результатів їх діяльності, визначення гендерної перспективи. Виконання взятих зобов'язань щодо утвердження гендерної рівності потребує осмислення національних можливостей їх реалізації з урахуванням історично набутої практики суспільного життя представників обох статей, національних традицій їх взаємовідносин, досягнень і рівня соціальної культури та її складової – гендерної культури.

Останнім часом активізувалися дослідження гендеру та гендерної культури, незважаючи на те, що традиційні стереотипи традиційного патріархального типу досі стійкі. Щодо впровадження гендерного компоненту у систему вищої освіти варто зазначити наукові дослідження з проблем: теорії та методології гендера (О. Вороніна, І. Горошко, І. Жеребкіна, С. Жеребкін, О. Здравомислова, Л. Попова, І. Тартаковська, Г. Тьомкіна та ін.); упровадження принципів гендерної рівності й

демократії в сферу освітнього простору сучасної вищої школи (В. Агеєв, Т. Булавина, Л. Бут, Т. Говорун, О. Кікінежді, Я. Кічук та ін.); гендерної диференціації (Д. Батлер, І. Захарова, О. Здравомислова, А. Тьомкіна та ін.); психологічних й анатомо-фізіологічних відмінностей між жінками й чоловіками (Е. Барт, Б. Ананьєв, І. Кон, Ф. Фатюн, К. Хорні та ін.); участі жінок у суспільному житті та професійній діяльності (О. Гвоздьева, В. Герчикова, А. Чірікова та ін.); гендерної психології та педагогіки (Т. Говорун, О. Кікінежді, І. Кльоцина, І. Кон, В. Кравець та ін.); інтеграції гендерного підходу в систему вищої професійної та післядипломної освіти (О. Булатова, О. Железняк, І. Іванова, І. Мунтян, П. Терзі, А. Ягремцева).

У той же час можна констатувати недостатню вирішеність завдання формування гендерної культури у системі вищої освіти. Через це наявне протиріччя між соціальним замовленням сучасного українського суспільства щодо необхідності забезпечення повноцінного гуманістичного розвитку випускників вищих навчальних закладів у напрямі сформованості в них гендерної культури як складової їхньої загальної та професійної культури й недостатньою розробленістю теоретико-методичних засад означеного процесу.

З огляду на це, метою нашої статті є висвітлення методологічних засад дослідження проблеми формування гендерної культури майбутніх соціальних працівників упродовж їхньої професійної підготовки у вищому навчальному закладі.

У пізній юності соціалізований індивід бере участь у якісно нових видах діяльності, пережиті й осмислені події стають базовими детермінантами ціннісної домінанти. Від своєчасності й повноти процесу формування гендерної культури студентів спеціальності «Соціальна робота» залежить їх упевненість у собі, стійкість ціннісних установок, саморозвиток і самореалізація й, зрештою, висока ефективність спілкування з людьми в ділових і сімейних взаєминах.

Зазначимо, що докладно описуючи й аналізуючи механізми формування самосвідомості дівчат і юнаків періоду студентської юності, Е. Еріксон вказує на те, що якщо в позитивному варіанті в них з'являється почуття своєї неповторності, індивідуальності, несхожості на інших, котре супроводжується все підсилюючою потребою і здатністю до інтимної психологічної близькості з іншою людиною, включаючи й сексуальну близькість, то в негативному варіанті виникає дифузійне, розпливчасте «Я», статеворольова й особистісна невизначеність, почуття ізоляції й самотності. Внаслідок розвитку статевої самосвідомості вони навчаються розумінню різниці між юнаками й дівчатами, чоловіками й жінками, що істотно впливає як на їхнє самосприйняття й сприйняття інших людей, так і на їх статеворольову поведінку і взаємини з іншими дівчатами та юнаками, жінками й чоловіками [3].

За нашими спостереженнями, у процесі гендерної соціалізації хлопці та дівчата початкових курсів спеціальності «Соціальна робота»,

знаходячи новий статус студента / студентки, освоюють своє місце в системі соціальних відносин та ситуаціях студентської взаємодії, осмислюють свою гендерну ідентичність, усвідомлюють відмінні риси своєї жіночої / чоловічої індивідуальності, переосмислюють значення самототожності, цілісності гендерної ідентичності, різних якостей, установок і гендерної поведінки, які, на думку студентського співтовариства й вимог, що пред'являє сучасне суспільство, є припустимі для юнаків і дівчат, чоловіків і жінок. Через це, інтенсивний розвиток особливої – гендерної самосвідомості є центральним психічним процесом перехідного періоду від дитинства до дорослого життя, що є важливим компонентом гендерної ідентичності дівчат і юнаків періоду студентської юності. Розвиток гендерної самосвідомості пов'язаний не стільки з розумовим розвитком юнаків і дівчат, оскільки когнітивні передумови створені раніше, скільки з появою у них нових питань про себе, про особливі вияви своєї маскулінності / фемінності і нових контекстів і кутів зору, під якими вони розглядають свою особистість, а також представників своєї й протилежної статі.

У дослідженні ми спираємось на таке робоче визначення гендерної культури: «гендерна культура – це складне інтегроване динамічне утворення особистості, що розуміється як система соціально-статевих цінностей, статусів, норм і позицій на відповідному рівні розвитку суспільства, соціальної групи, особистості» [2, с. 22].

Сукупність соціально-статевих цінностей, статусів, норм і позицій входить до складу ціннісних орієнтацій особистості, які є змістом соціального рівня спрямованості особистості, яка взаємодіє із значущими для неї оцінками навколишньої дійсності, забарвленої значущими емоціями. У свою чергу соціальна спрямованість особистості найповніше виявляється у сфері її знань, у сфері її соціального досвіду й рефлексії.

Відправною точкою системи гендерної культури логічно вважати питання про сукупність гендерних знань. Зміст зазначених знань, на нашу думку, може скласти сукупність знань про: 1) особливості чоловічої й жіночої індивідуальності; 2) сутність гендерних ролей і стереотипів; 3) соціальну поведінку особистості в суспільстві; 4) абсолютну цінність прав чоловіків і жінок, свободу особистості.

Володіючи вказаною системою знань, студент розумітиме, що різні соціальні ролі чоловіків і жінок змушують припускати в них наявність різних психологічних якостей і можливостей. Культурне середовище, яке нас оточує, проголошує, що чоловіки й жінки – дві протилежності, і що вони повинні виконувати різні соціальні ролі. Гендерні й статеві стереотипи діють як норми й розпорядження поведінки: жіночі ролі, як правило, вимагають інших моделей поведінки, ніж чоловічі. Таким чином, створюється неправдиве уявлення, що обидві статі суттєво відрізняються одна від одної. Нове покоління українців має право жити в суспільстві, яке «створює умови для розвитку кожної особистості, враховуючи при цьому особистісні особливості жінки й чоловіка,

оскільки воно є суспільством з майбутнім. Вибір на користь рівності – це і потреба часу, і умова розвитку суспільства, і можливість відкриття нових перспектив. Усвідомлення українським суспільством об'єктивних змін в гендерних стосунках багато в чому залежить від того, наскільки гармонійно й швидко система освіти відгукнеться на ці заклики часу. Нове покоління громадян України повинно виховуватися без обтяжуючих стереотипів, зростати в атмосфері пошани до кожної людини» [2, с. 24–25].

Таким чином, сформованість знаннєвого блоку гендерної культури сприяє формуванню світоглядних орієнтацій особистості, виникненню власної життєвої філософії, самоідентифікації і самореалізації в кожній зі сфер суспільства. Також необхідно зазначити, що цей блок у цілому направлений на розвиток здібностей до міркування, які передбачають наявність уміння відображати навколишню соціальну дійсність в гендерних поняттях і судженнях.

Блок соціального досвіду в структурі гендерної культури, на нашу думку, повинен включати такі вміння: 1) орієнтуватися в соціальній ситуації, що склалася, прогнозувати її розвиток, аналізувати й давати гендерну оцінку процесам і явищам, що відбуваються в суспільстві, передбачати можливі труднощі, зумовлені існуванням гендерних стереотипів; 2) будувати гуманні, довірчі й поважні стосунки з оточенням; 3) аналізувати й регулювати власну статеворольову поведінку.

Блок соціального досвіду гендерної взаємодії відображає соціальну активність особистості, спрямовану на прагнення до гендерної рівності. Це надзвичайно важливо, оскільки сучасний етап розвитку суспільства декларує демократичні цінності, серед яких особливе місце займає гендерна рівність. Україна підписала ряд документів, якими передбачено подальше просування держави шляхом демократизації на гендерних засадах. А отже, людина, її права визнаються головною цінністю суспільства, це означає, що і чоловік, і жінка повинні бути рівними в соціальному контексті.

Специфіка гендерної рівності полягає в захисті права на свободу вибору. Особистість може погоджуватися або не погоджуватися з гендерним порядком, що існує в суспільстві, підтримувати його або прагнути зруйнувати, але вона повинна мати право на вибір і самореалізацію ззовні, і навіть врозріз із наявними гендерними стереотипами.

Таким чином, соціальний досвід ми розглядаємо як розвинену здібність особистості до адекватної взаємодії з особами різної статі й різного віку, засновану на актуалізації необхідних знань, умінь і навичок, набутих під час навчання й виховання.

Звернемося далі до блоку рефлексії гендерної культури особистості. Рефлексія вельми важлива для розвитку особистості і її функціонування в суспільстві. Це пов'язано з тим, що рефлексивна особистість програє у своїй уяві багато різних вчинків, можливі наслідки цих вчинків, і тоді їй

абсолютно необов'язково всі їх програвати в реальному житті. Нерефлексивна особистість або нічого не програє у мріях та уяві, або дуже мало. Тому будь-яка спонукальна причина приводить до реального вчинку. При цьому особистість сама дуже часто може абсолютно не передбачати його наслідків і своєї реакції на ці наслідки.

Рефлексія здійснюється на базі умінь рефлексій і навичок, і в нашому випадку, включає: 1) упевненість у собі, своїх силах, самоповага, наявність власної думки, самовираження; 2) уміння дати адекватну оцінку своїй діяльності з позицій гендера і скласти програму саморозвитку; 3) прагнення до самостійності.

Таким чином, сформованість блоку рефлексії забезпечує результативний характер процесу гендерного саморозвитку.

Вирішення проблеми розробки структурної моделі гендерної культури дозволяє, у свою чергу, отримати підстави для розв'язання проблеми, пов'язаної з розробкою процесуально-технологічних аспектів формування гендерної культури особистості студента спеціальності «Соціальна робота», оскільки в соціально-педагогічній теорії й практиці останні не розроблені.

Як бачимо, вирішальне значення в період студентської юності має «внутрішня позиція» особистості, що формується, тобто акт визначення дівчатами і юнаками свого місця в житті на основі формування світогляду і його впливу на їхню пізнавальну діяльність і статеву самосвідомість. При цьому «внутрішня позиція» складається з того, як студент і студентка на основі свого попереднього досвіду, своїх можливостей і наявних обмежень відповідають об'єктивному соціокультурному стану, який статус вони займають у житті в наступний час і яке положення в майбутньому вони хочуть займати. Саме ця внутрішня позиція зумовлює певну структуру їхніх відносин до дійсності, до тих, хто їх оточує, й ставлення до самих себе, оскільки через неї відносини особистості «переломлюються в кожний даний момент впливу, що йдуть від навколишнього середовища» [1, с. 74].

Як наслідок, ціннісно-змістовий аспект гендерної ідентичності студентів спеціальності «Соціальна робота» забезпечує розуміння ними особливостей своєї жіночої/чоловічої індивідуальності за допомогою самоприйняття й позитивного ставлення до маскулінності / фемінності інших як системостворюючої складової гендерної ідентичності дівчат/юнаків пори студентської юності. Оскільки в означений віковий період досить важливо бути прийнятими, визнаними, схвалюваними, з одного боку, а з іншого – необхідно прислухатися до власного «Я», то ціннісно-змістовий аспект гендерної ідентичності дозволяє студентській молоді привести у відповідність соціальні вимоги суспільства, соціальних інститутів, цінності родини, різних груп однолітків до своїх власних індивідуальних уявлень про маскулінність/фемінність.

Зазначимо, що суспільство підтримує становлення гендерної ідентичності юнаків і дівчат у тому розумінні, що дає їм можливість

орієнтуватися в напрямку «життєвого» плану з певною ієрархією гендерних ролей. Соціальні інститути: родина виховні організації ВНЗ забезпечують спілкування, у процесі якого студенти здійснюють пробну гендерну ідентифікацію і в результаті безлічі успішних пробних ідентифікацій починають відповідати очікуванням із приводу того, що означає бути дівчиною / юнаком. Цінності із приводу маскулінності / фемінності закріплюються в міру того, як вони крок за кроком перевіряються особистісним досвідом, стають стійкими потребами від самототожності до цілісності, унікальності жіночої / чоловічої індивідуальності, формуючи ціннісно-змістову складову гендерної ідентичності студентів вишів.

Поведінковий аспект гендерної ідентичності студентів спеціальності «Соціальна робота» вказує на необхідність врахування її позитивної й негативної спрямованості відповідно до їхньої біологічної статі.

Наявність у деяких студентів негативної гендерної ідентичності, що формується у зв'язку зі складною історією їхнього дитинства, яка обмежує можливості молодих людей відносно зміни гендерної ідентичності через накопичені стереотипи, закріплені комплекси, припускає стратегічне педагогічне проектування поведінкової складової їхньої гендерної ідентичності через добір ефективних засобів гендерного виховання з реалізації їхньої маскулінності / фемінності, орієнтованого на послідовне нарощування почуття гендерної реальності. І в цьому зв'язку викладачі-куратори вищої школи, яким студенти й студентки спеціальності «Соціальна робота» довіряють, незважаючи на складності корекції гендерної ідентичності, можуть допомогти їм визначитися серед можливих виборів, перебороти кризи юності, «плутанину гендерних ролей», зрозуміти й прийняти цінності маскулінності або фемінності, що відповідають їхній біологічній статі. Спеціально організовані педагогічні ситуації мають бути спрямовані на здійснення пробної кристалізації гендерної ідентичності, що дозволяє дівчатам і юнакам періоду студентської юності відчувати і вірити в те, що вони саме такі, змінити свій статус хлопчика / дівчинки на статус юнака / дівчини і специфічні якості маскулінності / фемінності (наприклад, юнакам: з потреби бути захищеним до готовності захистити дівчину й більш слабкого, для чого важливо стати упевненим і витривалим; дівчатам: з безрозсудного «так хоче мій друг» до відповідального «а чи потрібно це мені, чи відповідає це моїй внутрішній потребі» тощо).

Загалом, подолання кризи гендерної ідентичності полягає в наданні можливості студентам спеціальності «Соціальна робота» з'єднати обидва ряди цінностей у гендерну ідентичність як цілісність (Є. Ільїн, Н. Саморець, В. Серіков), внутрішню безперервність і тотожність (Е. Еріксон), що дозволяє їм від ситуативної залежності перейти до позаситуативної самоорганізації позитивної гендерної поведінки у навчанні, грі, різних видах дозвільної діяльності, офіційному й інтимному спілкуванні, здійснити внутрішній перехід від статусу

хлопчика / дівчинки до статусу юнака / дівчини й за допомогою засвоєння комбінацій: «маленький / маленька» і «дорослий / доросла», «мужній» (маскулінні якості), «жіночна» (фемінні якості), що утворюють позитивну гендерну ідентичність дівчат і юнаків у період студентської юності в структурі особистісної ідентичності.

Отже, гендерна культура студентів спеціальності «Соціальна робота» – це особливий спосіб оформлення ними своєї життєдіяльності, зумовлений їхнім прагненням до максимальної реалізації своїх сил і здатностей як представників певної соціальної статі, що виявляється через комплекс відповідних інтелектуальних, ціннісно-сміслових і поведінкових характеристик їхньої особистості, що ґрунтуються на знанні основ гендерної теорії, розвитку духовних потреб, інтересів і смаків, що визначають вибір стратегії гендерної ідентичності, засвоєння цінностей, норм і правил гендерної поведінки позитивної спрямованості, що відповідає біологічній статі.

Як особливе соціальне явище, гендерна культура – це сукупність матеріальних і духовних багатств, цінностей і ідей, норм і традицій, знакових систем, яка використовується гендерованим суспільством для закріплення, збереження й передачі надбань накопиченого соціального досвіду егалітарних відносин, забезпечення гендерної рівності його членів як представників певної соціальної статі – жіночої й чоловічої.

Гендерна культура студентів спеціальності «Соціальна робота» – це індивідуальна характеристика їхньої особистості як членів гендерованого суспільства, яка виявляється через особливий спосіб оформлення ними своєї життєдіяльності, зумовлений їхнім прагненням до максимальної реалізації своїх сил і здатностей як представників певної соціальної статі. Структура гендерної культури студентів спеціальності «Соціальна робота» у своєму складі припускає, як мінімум, наявність трьох провідних компонентів, тісно пов'язаних один з одним: гендерних знань, соціального досвіду гендерної поведінки й гендерної рефлексії.

На підставі врахування та практичної реалізації ідей гендерного підходу у системі вищої освіти, ормування гендерної культури студентів спеціальності «Соціальна робота» у ВНЗ відбувається значно ефективніше, зокрема, за таких педагогічних умов: гуманітаризація професійної підготовки шляхом інтеграції гендерних досліджень у зміст навчальних дисциплін; педагогічна підтримка становлення гендерної ідентичності юнаків і дівчат періоду студентської юності, що відповідає їхній біологічній статі; проектування ситуацій освітньо-виховного середовища на засадах розвитку діалогу «маскулінної», «андрогінної» та «фемінної» культур.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у розробці нових технологій гендерної освіти й виховання студентів спеціальності «Соціальна робота» у вищих навчальних закладах, а також проектуванні моделі відповідної психолого-педагогічної перепідготовки викладачів вищої школи як кураторів-гендерологів.

Список використаної літератури

1. Кон И. С. Психология ранней юности : Кн. для учителя / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 255 с. 2. Маркова Н. В. Педагогічні засади діяльності соціального педагога з формування гендерної культури старшокласників: Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Н. В. Маркова ; Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2010. – 200 с. 3. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Пер. с англ. – М. : Прогресс, 1996. – 256 с.

Маркова Н. В. Формування гендерної культури студентів спеціальності «Соціальна робота» протягом навчання у ВНЗ

У статті висвітлені методологічні засади дослідження проблеми формування гендерної культури майбутніх соціальних працівників упродовж їхньої професійної підготовки у вищому навчальному закладі.

Відправною точкою системи гендерної культури автор вважає питання про сукупність гендерних знань. Сформованість знаннєвого блоку гендерної культури сприяє формуванню світоглядних орієнтацій особистості, виникненню власної життєвої філософії, самоідентифікації і самореалізації в кожній зі сфер суспільства. Блок соціального досвіду гендерної взаємодії відображає соціальну активність особистості, спрямовану на прагнення до гендерної рівності. Сформованість блоку рефлексії забезпечує результативний характер процесу гендерного саморозвитку. Вирішення проблеми розробки структурної моделі гендерної культури дозволило отримати підстави для розв'язання проблеми, пов'язаної з розробкою процесуально-технологічних аспектів формування гендерної культури особистості студента спеціальності «Соціальна робота».

Ключові слова: гендерна культура, гендерні знання, соціальний досвід гендерної взаємодії, гендерна рефлексія.

Маркова Н. В. Формирование гендерной культуры студентов специальности «Социальная работа» в течение обучения в вузе

В статье освещены методологические основы исследования проблемы формирования гендерной культуры будущих социальных работников в течение их профессиональной подготовки в высшем учебном заведении. Отправной точкой системы гендерной культуры автор считает вопрос о совокупности гендерных знаний. Сформированность знаниевого блока гендерной культуры способствует формированию мировоззренческих ориентаций личности, возникновению собственной жизненной философии, самоидентификации и самореализации в каждой из сфер общества. Блок социального опыта гендерной взаимодействия отражает социальную активность личности, направленную на стремление к гендерному равенству. Сформированность блока рефлексии обеспечивает результативный характер процесса гендерного саморазвития. Решение проблемы разработки структурной модели гендерной культуры позволило получить основания

для решения проблемы, связанной с разработкой процессуально-технологических аспектов формирования гендерной культуры личности студента специальности «Социальная работа».

Ключевые слова: гендерная культура, гендерные знания, социальный опыт гендерного взаимодействия, гендерная рефлексия.

Markova N. Formation of Gender Culture of „Social work” Students for Study at University

The article elucidates methodological principles study on gender culture formation of future social workers during their training in higher education. The starting point of gender culture systems author considers the question of gender totality of knowledge. Knowledge of the block formation of gender culture promotes ideological orientation of the individual, the emergence of their own philosophy of life, identity and self in each of the areas of society. Block social experience reflects the interaction of gender identity social activity aimed at the pursuit of gender equality. Formation reflection unit provides effective gender nature of the self. Addressing develop a structural model of gender culture allowed us to obtain grounds for solving problems related to the development of procedural and technical aspects of the formation of gender culture of student specialty „Social work”.

Gender culture of students of specialty „Social Work” - is a special way of processing them their life, due to their desire to maximize the realization of their powers and abilities as members of a particular social sex, manifested through a set of relevant intellectual, value-semantic and behavioral characteristics of their personality, based on knowledge of gender theories of spiritual needs, interests and tastes that determine the choice of strategy of gender identity, assimilation of values, norms and rules of conduct gender positive direction corresponding to biological sex.

Key words: gender culture, gender knowledge, social experience of gender interaction, gender reflection.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2017 р.

Прийнято до друку 24.02.2017 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Ваховський Л. Ц.

УДК 37.013.42

А. О. Назмієв

**ФАСИЛІТАЦІЯ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ВНЗ**

У наш час одним із важливих джерел відтворення інтелігенції в усіх країнах є студентство, тобто соціальна група, що наділена всіма